

הוועד הישראלי לאונסקו
ISRAEL NATIONAL
COMMISSION FOR UNESCO
اللجنة الإسرائيلية لليونسكو

המכללה לחינוך
סטטוטוריה ונאמנות

המכון לחינוך מתקדם
הגות, מחקר ומעשה בחינוך

דור בסיכון: דו"ח מצב צעירי האומה מחלות תרבות, פגיעות גופניות ונפשיות, והצורך בהעצמת בני הנוער

העצמה חינוכית:

גוף ונפש, צדק חברתי ופוליטיקה, אותנטיות, אוטונומיה ותרבות איכותית

ניירות עמדה לעת הזו

המכון לחינוך מתקדם

אפריל 2013

צוות כתיבה

פרופ' נמרוד אלוני, ראש המכון לחינוך מתקדם, מכללת סמינר הקיבוצים
ד"ר דוד גרין, מנהל מכון גרין לפסיכולוגיה מתקדמת
ד"ר הדס דקל, ראש המחלקה לחינוך גופני ותנועה, מכללת סמינר הקיבוצים
ד"ר אירית לוי-פלדמן, ראש הרשות למחקר והערכה, מכללת סמינר הקיבוצים
צאלה מיינרט, ראש תחום הורות ומשפחה, מכללת סמינר הקיבוצים
דור הררי, פסיכולוג חינוכי, התמחות בגיל הנעורים, מכללת סמינר הקיבוצים

עריכה: **עדה סער**

עיצוב גרפי: **יהודית בר נתן**

הדפסה: **יחידת הדפוס - סמינר הקיבוצים**

הוצאה לאור: **המכון לחינוך מתקדם - מכללת סמינר הקיבוצים**

דור בסיכון: דו"ח מצב צעירי האומה

מחלות תרבות, פגיעות גופניות ונפשיות, והצורך בהעצמת בני הנוער

מבוא

האדם הוא במידה רבה תבנית נופי תרבותו וחינוכו. אלה ניכרים בכולנו בשפות החשיבה והדיבור, באמונות, דעות, התנהגויות, ודרכי ביטוי ויצירה. גם רוח התקופה משפיעה על הווייתנו ודרכינו – כולל גורמי בריאות, איתנות, חיוניות וצמיחה מכאן, וגורמי חולי, ניוון, חולשה ושקיעה מכאן.

בנייר עמדה קצר זה נבקש לעמוד על מחלות תרבות עכשוויות, על פגיעותיהן הגופניות והנפשיות בדורות הצעירים בכלל ובמתבגרים בפרט. לא נדבר כאן במונחים כלכליים, לא בשפת התל"ג לנפש, לא במדדי פריון עבודה וגם לא בטבלאות הישגים במבחנים הבין-לאומיים. כאנשי חינוך נבקש להסתמך על ניסיון העבר, על ראייה נכונה של ההווה, ועל חוכמת ראיית הנולד כדי לקדם את שלומם והתפתחותם של ילדינו. במוקד, במילים אחרות, ניצב רצוננו להעצים את הדורות הצעירים במודעות מושכלת וביקורתית ובחוסן נפשי ורגשי, כך שיתאפשר להם להתחסן נגד מחלות התרבות, או לפחות למזער נזקים ולגבור עליהן, ויזכו ליהנות מחיים אוטונומיים ומלאים של בריאות, משמעות, הגינות והגשמה עצמית.

והרי החדשות הרעות: בשנים האחרונות ניכרת בקרב הדור הצעיר עלייה מדאיגה בשכיחות הופעתן של מחלות תרבות מסוימות, עד לכדי מגפות של ממש, ולא לה פגיעה קשה בגוף ובנפש, וגביית מחיר כבד מהפרט ומהחברה (לא פתולוגיות של אחוזים בודדים אלא מגמות רחבות ונורמות משתרשות).

הבולטות שבמחלות אלה הן: הפרעות אכילה ועודף משקל, התמסרות לסמים ואלכוהול (הגולשת להתנהגות אלימה ואנטי-חברתית), דיכאונות וקשיים תפקודיים במטלות היום-יום (ובעקבות כך צריכת תרופות פסיכיאטריות), נסיגה מן המרחב הציבורי של התנסויות חברתיות אל השתקעות מנוכרת בתרבות המסכים והחברויות הווירטואליות, ובניית הזהות האישית והיוקרה החברתית על פיגומי הצרכנות המותגית והכוחנות הלאומנית-גזענית.

כאנשי חינוך, הקישור בין מגמות תרבותיות לפגעים גופניים ונפשיים הוא טבעי והכרחי: האדם הוא שלם והאדם הוא ברייה חברתית, תרבותית ופוליטית. במורשות הקלאסיות של המזרח קשורים בקשר הדוק תחזוקת הגוף והפעילות הגופנית עם טוהר המידות, איתנות הנפש וטיפוח הדעת וכושרי הרוח. בדתות המונותאיסטיות של

המערב מושם דגש רב על ההתחסנות מפני גורמי סיכון אישיותיים ותרבותיים, כגון יצריות ונהנתנות, חמדנות ורכושנות, קנאה וקנאות, כוחנות, שקרים, רכילות, עוול, הונאה וחרישת רעה.

ברוח העיקרון הקלאסי של "נפש בריאה בגוף בריא", אנו רואים את התלמיד כאדם שלם וקושרים בין מחלות התרבות העכשוויות לפגעים בגוף ובנפש שנגרמים לצעירים

במסורת החינוך המערבית מופיע כבר מקדמת דנא העיקרון של "נפש בריאה בגוף בריא". כבר במאה החמישית לפנה"ס, הפילוסוף-המחנך סוקרטס הוכיח את בני עירו האתונאים שהם דואגים לגוף, לכסף ולכבוד, אך מזניחים את הדאגה החשובה יותר לטיב אישיותם ולהגינות התנהגותם: "שלא מכסף תצא סגולה טובה אלא מסגולה טובה יצא לבני האדם כסף וכל שאר הטובות, גם לפרט וגם לכלל" (אפלטון, "אפולוגיה"). וביתר פירוט: "כפי שהגוף יתוקן על ידי הבריאות ויושחת על ידי המחלה", וראוי לאנשים שיקשיבו לדעותיהם של מומחים בדבר הדרך הנכונה "לפעול ולהתאמן ולאכול ולשתות", כך הנפש מתוקנת על ידי הצדק והטוב והנאה, ונשחתת על ידי העוול, הרע והמגונה (אפלטון, "קריטון"). באופן דומה הדגיש הפילוסוף ניטשה, במאה ה-19, את נחיצותם של "רופאים פילוסופים" שלהם עיניים חדות ונחיריים רגישות להבחין בין מגמות תרבותיות שמוסיפות חיוניות ויצירתיות לחיים, לבין אלה שמבטאות ניוון, נרפות ושקיעה (אוטונומיה, אותנטיות, יצירתיות, אומץ לב ויושר אינטלקטואלי מכאן, וקונפורמיות, עדריות, פחדנות ונרפות אינטלקטואלית מכאן). במאה ה-20 היו אלה הפילוסוף ג'ון דיואי והפסיכולוג אברהם מאסלו שכרכו יחד את ההתפתחות הביולוגית, הפסיכולוגית, הרוחנית והפוליטית – אצל הראשון במונחים של צמיחה אישית ודמוקרטית (growth), ואצל השני במונחים של עלייה בפירמידת הצרכים והשגת הגשמה עצמית באנושיות מלאה (self-actualization leading to full humanity).

1. פגיעות בבריאות הגופנית ובתפקודים השגרתיים עקב הפרעות אכילה ומשקל עודף

הפרעות אכילה היא שם כללי לדפוסי אכילה או צריכת מזון הפוגעים בבריאותם של אנשים ובאיכות חייהם, שמקורם על פי רוב בבעיות נפשיות ובאופנות תרבותיות. הפרעות אכילה בולטות בשנים האחרונות שמאיימות על בריאות הצעירים הן אנורקסיה, בולימיה, אכילה כפייתית וזליה חסרת המעצורים (דו"ח הפרעות אכילה בקרב בני נוער, כנסת ישראל, פברואר 2010). מאחר שמצד אחד אנו עדים להפרעות אכילה שפוגעות בבריאות הצעירים ובתפקודיהם השגרתיים, עד כדי צורך באשפוז כפוי ובסיכון חיים ממש, ומן הצד האחר ידוע לנו שהתרחבות התופעה קשורה לדימויי גוף הנחשבים לאטרקטיביים, לאובססיות צרכניות ולנוסחאות שיווקיות של מצליחנות חברתית – ברור שלאנשי החינוך, יחד עם ההורים, שליחות משמעותית בהעצמת הצעירים נגד מגמה זו.

מחלות התרבות שניכרות בצעירים כוללות: הפרעות אכילה ומשקל עודף, התמסרות לסמים ואלכוהול, הסתמכות על תרופות פסיכיאטריות, נסיגה מחברת אנשים אל תרבות המסכים, ובניית הזהות על פיגומים של צרכנות, לאומנות וגזענות

מגפת ההשמנה מציינת עלייה דרסטית במגמות ההרסניות של עודף משקל והשמנת יתר קיצונית (אובסיטי). תופעה זו מאפיינת בימינו למעלה משליש מילדי ארה"ב ולמעלה מרבע מילדי ישראל, וגזרת עליהם סיכונים רבים: פגיעה באיכות החיים הכוללת, בתחושת הערך העצמי ובמקובלות החברתית, עלייה בתחלואה בסוכרת, לחץ דם, התקפי לב, שבץ מוחי ושאר גורמים מקצרי תוחלת חיים (דו"ח בינלאומי של OECD על מגמות השמנה בעולם 2010; נתוני גדילה של ילדי ישראל, משרד הבריאות, פברואר 2013). מתוך מודעות הולכת וגוברת לפגיעה הקשה שמגפת ההשמנה גורמת לצעירים – ובעיקפין נגרמים נזקים כבדים גם למערכות הכלכלה, הרווחה והתעסוקה – מתנהלת בשנים האחרונות מערכה חינוכית-בריאותית לבלימת התופעה, אך הקרב קשה ומורכב: הוא מחייב התמודדות מושכלת ואינטנסיבית מול שיווק אגרסיבי – בפרסומות גלויות וסמויות – של שפע ג'אנק פוד אטרקטיבי, מאכלים ומשקאות עמוסי סוכרים, כימיקלים ומלחים – רעלנים במנות הולכות ומוגדלות וב"צלופנים" שובי עיניים ומהלכי קסם שקשה לעמוד נגדם. אסטרטגיית ההתמודדות עם מגמות ההשמנה

היא כמוכן הוליסטית ומורכבת ולא ניתן לפרט כאן את כל מרכיביה. יחד עם זאת ברור לכול שעליה לכלול גם דוגמה אישית במשפחה ובבית הספר, גם ידע עובדתי ומודעות ביקורתית, גם הקפדה על המאכלים הנצרכים בגן, בבית הספר ובאירועים משותפים, וגם הכנסת הפעילות הגופנית והתנועה כחלק אינטגרלי מסדר היום.

2. נסיגה מן המרחב הציבורי-חברתי, השבתת הגוף, והשתקעות בתרבות המסכים והחברויות הווירטואליות

לאחרונה פורסמה ברבים עוד אחת מאותן תמונות ששוות אלף מילים: קהל עצום ורב מריע בידיו בשנת 2005 לאפיפור בנדיקטוס ה-16, וקהל עצום ורב מריע עם ידיים המניפות סמארטפונים בשנת 2013, בטקס השבעתו של האפיפור הנוכחי פרנסיסקוס הראשון. אנו חיים בעידן המסכים. זו תרבות טוטאלית שכולנו היינו עדים להפצעתה ועתה נמשלים על ידה: טלוויזיות, מחשבים קבועים ומחשבים ניידים, טאבלטים, קונסולות משחקים, וסמארטפונים בגדלים משתנים – אנחנו מרותקים אליהם, שבויים שלהם, משוקעים בתוכניהם, ומנהלים במסגרתם חלק ניכר מחיי החברה, ההשכלה והחברה. כפי שמלמד דו"ח המחקר של ויקטוריה ריאווט מקרן קייזר האמריקאית, השתקעות הצעירים במדיה הדיגיטלית אינטנסיבית וטוטאלית – כולל מלטיסקינג – הרבה יותר מאשר בקרב המבוגרים, והתופעה שוברת שיאים של צריכה חדשות לבקרים (<http://www.kff.org/entmedia/upload/8010.pdf>). למרות שהתופעה חדשה יחסית, יש כבר עדויות רבות לסכנות הכרוכות בהשתקעות בתרבות המסכים (ולתרבות ה"יושבנות" הכרוכה בכך): פגיעה בראייה, נזקי קרינה למוח ואיום על הפוריות, פגיעה בשלד ובשרירים בעקבות השבתת הגוף בתנוחות ישיבה ושכיבה, הידלדלות הכוח הנפשי לדחות סיפוקים מידיים, ואובדן כישורים רגשיים וחברתיים – תוך אישיים, בין-אישיים וקהילתיים – כפועל יוצא של הנסיגה מהמרחב הציבורי-חברתי אל הבדידות במרחבי האינטרנט, משחקי המחשב והרשתות החברתיות הווירטואליות. יתר על כן, לתרבות המסכים אופי גורף וממכר – היא מכרסמת באוטונומיה של האישיות, מבססת עצלות מחשבתית ומקצצת בשעות המנוחה והשינה. היא ניכרת בהסחת דעת תכופה, המשבשת תשומת לב משמעותית בשיחה אנושית ובהעמקה השכלתית-תרבותית. הניכור החברתי שמאפיין אותה מחזק מגמות של נכות רגשית ואדישות מוסרית – כשאין "פנים אל פנים", אין מעורבות חברתית ופוליטית, ואין התמודדות עם קשיים והתנגדויות, אזי כישורי האמפתיה, מידות האופי ושיפוטי המוסר נידונים לניוון וקמילה.

3. סמים, אלכוהול ותרופות פסיכיאטריות

על העובדות הבאות אין חולק: בעשורים האחרונים ניכרת בקרב הצעירים עלייה משמעותית בצריכת חומרים פסיכואקטיביים (המשפיעים על המוח, התודעה וההתנהגות) וכן ירידה בגיל ההתנסות והשימוש – החל מבוגרי בית הספר היסודי וראשית חטיבות הביניים (מחקרים של גרין, 1995; רהב, טייכמן ובר-המבורגר 1999; טייכמן, 2001; בר-המבורגר, אזרחי, רוזינר וניראל, 2009). קשת המוצרים רחבה ביותר: מן המוכרים והרווחים ביותר דוגמת סיגריות, אלכוהול, חשיש ומריחואנה; דרך קוקאין, אקסטזי, ל.ס.ד., פטריות הזיה והרואין; ועד חגיגת, סם אונס וגז מזגנים. צריכת חומרים אלה, קל וחומר האינטנסיביות וההפרזה של הצעירים בצריכתם, כמו גם הזיהוי שלהם כמתכון מבטיח לבילוי והנאה, מביאים לנזקים בתחום הבריאות הגופנית והנפשית של הצעירים, משבשים את יכולת ההתמודדות שלהם עם אתגרי השגרה והלימודים, ובמקרים רבים מהווים מקור משמעותי להתנהגות מסוכנת ואנטי-חברתית (מאמרים של עמית, 2008; שמר-אלקיים וגליקמן, 2012). במקביל לתופעות אלה יש גם עלייה בצריכת התרופות הפסיכואקטיביות ("פסיכיאטריות"), שנוגדות דיכאון, חרדה, הפרעות קשב, ריכוז והתנהגות. הד להפרזה בשימוש התרופתי אנו מוצאים בשירו של שלמה בר "גברת ריטה – ריטלין", בו הוא מתריס על כך שאת חוויית החינוך השופע פעילויות בטבע וחום חברתי תפס החינוך "החלול" והמנוכר המבקש תפקודים נורמטיביים במשימות סטריליות. וככלל, הסמים האסורים והסמים המותרים – אלה נעשו לפתרונות קלים ומלאכותיים לריק הקיומי ולקשיים התפקודיים, וככול שמתרחב השימוש בהם כך נחלשת עוד ועוד יכולתם של הצעירים להתמודד באופן טבעי ובריא עם משימות חייהם. (ראו פרסום בהארץ, 2 באפריל 2013, על עלייה של חמישים אחוז באבחונים של תיכונים ב"ב כסובלים מהפרעות קשב וריכוז - אחד מכל חמישה - וששני שלישים מהמאובחנים מטופלים בתרופות פסיכיאטריות).

4. בניית הזהות האישית והיוקרה החברתית על פיגומי הצרכנות המותגית והכוחנות הלאומנית-גזענית

כבר בסוף המאה ה-19 הצביע הפילוסוף פרידריך ניטשה על המחלה התרבותית המתפתחת של השתעבדות לשאפתנות חומרנית. "החיים הנתונים לציד רווחים", הוא מאבחן, "מחייבים את האדם בלי הרף להוציא את רוחו עד אפיסת כוחות במאמץ בלתי פוסק של התחפשות או הערמה או תחרות... וכך נותרו לו לאדם רק לעתים רחוקות שעות של יושר בהיתר": יושר עם אחרים – כנות, הדדיות וחברות אמת; ויושר עם עצמו – פנאי אותנטי ואיכותי, חשבון נפש מוסרי, העשרה תרבותית והגשמה עצמית (ניטשה, "המדע העליז" עמ' 341). בימים אלה של המאה ה-21, מאכלת החמדנות,

החומרנות והרכושנות עלתה והתפתחה לכדי תרבות טוטאלית וממכרת לא רק של צבירת הון אלא של **צרכנות אובססיבית** – תרבות מותגים, קניונים וסלבריטאים, שמסמנת ומקטלגת את זהות האדם על פי מכלול נכסיו ומותגיו (החומריים והמעמדיים). השיקול הרווח הוא “מה יוצא לי מזה”, ערכם של אחרים הוא כשווי שמישותם, וילדים בני עשר יציינו כהרף עין 50 סוגי מותגים וסלבריטאים, ובקושי חמישה סוגי בעלי חיים או צמחים בסביבת חייהם.

כמו סרטן המשתלט על רקמות הגוף הבריאות, כך הטוטאליות והאינטנסיביות של היסוד הצרכני מכרסמת קשות במוטיבציות, ברגישויות ובמחשבות החינויות להתנהגות מוסרית, למידה משמעותית ואכפתיות חברתית. יתר על כן, צרכנות כפייתית היא האויבת מספר אחד של הקיימות הסביבתית. ההשתעבדות לעוד ועוד – תעמסו כפי יכולתכם והזדרזו לרכוש תמיד את החדשני והיוקרתי – תובעת מחיר כבד, ובמקרים מסוימים כבר בלתי הפיך, במשאבי הטבע ובאיכות הסביבה (עשרות אלפי בני אדם מתים בשנה מזיהומים סביבתיים, ועשרות אלפים חיים חיי עבדות כדי לספק את תאוות הצרכנים ואת רווחי העתק של מנהלי הקונגלומרטים הבינלאומיים). המרוץ הצרכני, במילים אחרות, הוא אמוק דורסני לאדם ולטבע: האופי החד-ממדי והטוטאלי של ה“עוד ועוד” ברמת החיים ובצמיחה הכלכלית, משאיר פחות ופחות לאיכות חיים ולצדק חברתי – הוא מהווה מכשול משמעותי לצמיחה המורכבת והשברירית בהתפתחות האנושית, בהרמוניה החברתית ובאיזון האקולוגי.

לצד הצרכנות הכפייתית, פיגום מסוכן נוסף בבניית זהותם של צעירים רבים בישראל הוא **הכוחנות הלאומנית-גזענית**. ברי לנו שלכל אחד ואחת יש דעות קדומות כלפי ציבורים מסוימים, וגם עמדות סטריאוטיפיות, ואולי גם ניצנים מוסתרים של כוחנות אדנותית והתנשאות לאומנית או גזענית. אך על פי רוב המצפון המוסרי והנורמות התרבותיות גורמים לנו להתבייש או להדחיק תופעות אלה ולמנוע מהן ביטוי במרחב הציבורי ובהתנהגות הבין-אישית. בישראל של השנים האחרונות, לעומת זאת, נראה כי נפרצו כל הגבולות, והכוחנות הלאומנית-גזענית משתוללת בחוצות. הפטריוטיות מסלימה מלאומיות ללאומנות, והדתיות מקצינה מאמונה ותובענות עצמית לקנאות, גזענות ושנאת זרים. לשם דוגמה, בשלושת החודשים הראשונים של שנה זו (2013) צעירים בירושלים חברו בכיכר העיר למעשה לינץ' בצעיר ערבי, נשים יהודיות תקפו צעירה ערבייה שעמדה בתחנת הרכבת הקלה, שתי מורות הותקפו בשכונת קריית משה על ידי תלמידי ישיבה בשל היותן “ערבייה ואוהבת ערבים”, “הקומץ” הבית”רי התעקש ברמה על “בית”ר טהורה לנצח” ממוסלמים, ובאותה תקופה ביצעו צעירים אחרים בתל אביב לינץ' בפועל ניקיון יפואי ותקפו מלצר ערבי במסעדה.

יתר על כן, כפי שחוו רבים מאיתנו ישירות, והדברים גם תועדו במאמר של אדר כהן, מפמ”ר האזרחות לשעבר (הארץ, 7.2.2013), בבתי הספר התיכון נמנעים המורים והמורות מלדבר על סוגיית שוויון הזכויות של אזרחי ישראל הערבים, זאת

משום שהתלמידים נוטים להשתלח בהם ולהשתיקם בצרחות של "מוות לערבים" ובתוכחות של "שמאלנים ואוהבי ערבים". במעגלים אחרים, "נערי הגבעות" מבצעים חדשות לבקרים פשעי שנאה ותקיפות אלימות נגד פלשתינים ומוסדות דת נוצריים ומוסלמים, ומקורות ההשראה שלהם הם קומץ רבנים המטיפים להדרת סטודנטים ערבים מן המרחב הציבורי ומהשכרת דירות. אנו עדים כאן, בדומה לתופעת גלוחי הראש בארצות אחרות בעולם, לבני נוער שבונים את זהותם, את חזקם, את מעמדם ואת סדר יומם סביב הציר המרכזי של עליונות דתית-אתנית מכאן, ושנאת האחר-הזר מכאן – כולל עוינות לאמפתיה זולתית ולקידום זכויות האדם. אופן הפעולה שלהם הוא אימוץ התוקפנות והאלימות כדרכים לגיטימיות להגשמת חזונם הפוליטי. רלוונטית לכאן היא גם ההתייחסות לכוחנות הניכרת בהדרת נשים, אפליית קבוצות אתניות מסוימות, פגיעה בהומוסקסואלים ותקיפת קשישים וחסרי בית.

במקום להתעשת, להתעדכן, לקחת אחריות, להיות נוכחים ולהשקיע בשהות משמעותית עם הילדים, הורים רבים בוחרים להיעלם ולהתעלם או לדחוק בילדיהם להשתלב באינספור מסגרות של "קבלני חינוך" חיצוניים

5. הידלדלות משאבי היסוד: עוני חומרי ותרבותי, הורים מתפטרים, והחלשות המשפחה

דוחות מחקר בינלאומיים של ה-OECD ודוחות פנימיים של המוסד לביטוח לאומי והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מלמדים אותנו, שכשליש מילדי ישראל חיים מתחת לקו העוני – כפול מן הממוצע במדינות המפותחות. עדות משלימה לפערים ולחסכים בקרב צעירי ישראל אנו מוצאים בפערים העצומים בהישגים הלימודיים בין השכבות החזקות לאלה החלשות. סטטיסטיקה היא מספרים, אך ההוויה שעליהם היא מצביעה אומרת מצוקה כלכלית, עוני מצמית, הזנחה חברתית, ייאוש קיומי, חסכים במשאבים תרבותיים ובהזדמנויות חינוכיות, ומצבי סיכון ממשיים בתחומי הפשיעה, האלימות והסמים. "לך ותגדל ותהיה בן אדם" בתנאים עוינים שכאלה – הכתובת על הקיר, התיוג נהיר, והסיכויים להתפתחות חינוכית מלאה ולהשתלבות פורייה בחברה מצטמקים והולכים.

במקביל חלה הידלדלות מסוכנת במשאב הטבעי והראשוני ביותר – המשפחה: הורים שאיבדו את סמכותם, הורים אבודים, הורים מתפטרים, הורים נעדרים, הורים ש"גנובים על עצמם", הורים שמתאמצים לשאת חן. הטלטלות התרבותיות, שבירת הערכים המסורתיים, התמורות המגדריות, המרוץ לעושר הכלכלי, הסגידה להוויה

הצעירה והחדשנות הטכנולוגית – כל אלה הותירו הורים רבים חסרי-אונים כמובילים אחראים של התאים המשפחתיים. יתר על כן, חוסר האמון באינסטינקטים ההוריים הטבעיים ובמתכונות החינוך המסורתיות, גרמו להורים רבים לוותר על ההתמסרות והאחריות לגידול ולהכוונה של הילדים. במקום להתעשת, להתעדכן, לקחת אחריות, להיות נוכחים ולהשקיע בשהות משמעותית עם הילדים – מארוחות משותפות, פעילויות תרבות וטבע, צפייה משותפת בטלוויזיה, שיחות אידיאולוגיות ופוליטיות, ועד הפגנת דוגמה אישית, והצבת קווים מנחים וגבולות אדומים – הורים רבים בוחרים להיעלם ולהתעלם או לדחוק בילדיהם להשתלב באינספור מסגרות של “קבלני חינוך” חיצוניים. ו“חיצוניים”, כידוע, אינם משפחה ואינם יכולים למלא את החלל הרגשי-שייכותי-חינוכי. בית גידול אוהב ומחבק ומנחה ומגביל ותומך – אין שם.

סיכום

הצגנו עמדה הוליסטית בדבר האחריות החינוכית לבריאותם והתפתחותם של ילדינו, לאור חמישה גורמים מרכזיים המסכנים את הווייתם התקינה והשלמה של צעירי ישראל. פתחנו באידיאל הקלאסי של “נפש בריאה בגוף בריא”, וברוח זו הרחבנו ופרשנו למה נתבעים אנחנו, המחנכים: לדאגה כוללת להתפתחות תקינה של הגוף והנפש, לאורח חיים בריא, לחוסן רגשי ולבהירות המחשבה, ליכולת התמדה ולגישה נאורה, לריסון עצמי ומצפון מוסרי. נתנו דעתנו לתזונה מלאה של הגוף ושל הנפש, לחוסן גופני, הרחבת הדעת, מודעות ביקורתית, עושר תרבותי, רגישות אמפתית וחדוות חיים. לנגד עינינו, במטאפורה עכשווית – “חומרה” ו“תוכנה” המתפקדות כהלכה, מאוזנות ושקולות, ממוזגות ומוגשמות באישיותם הבריאה והחופשית של הצעירים.

איננו מאמינים בהטפה, לא באידיאליזציה של העבר ולא בהתנגדות אורתודוקסית למגמות חדשות בתרבות, בחברה ובטכנולוגיה. אנו מאמינים בחשיבות הגדולה של פיתוח כוחותיהם של הצעירים להתמודדות נבונה ומידתית עם המגמות החדשות ותמורות החיים – לעצור ולחשוב, לאמוד את התועלות והמחירים, להרגיש, לשקול ולקבל החלטות מושכלות ואחראיות. תפקידנו וחובתנו לפעול לביסוסו של רפרטואר עשיר של ידע וכישורי חשיבה, יחד עם פיתוח כישורים רגשיים ו חברתיים, מצפן מוסרי ואחריות חברתית וסביבתית. זו המחויבות לחינוך מניעתי, שיחסן את הצעירים נגד השחתת הגוף והנפש על ידי מקסמי השווא של פיתויים מסנוורים, אשליות מסוכרות, פוליטיקאים ממלחים, וסוחרי אושר מלהטים שמרכולתם מתחורת לרוב כהולוגרמות חלולות (במקרה הקל), או שכול וחורבות (במקרה הקשה). זהו האתגר של העצמה חינוכית.

מעט על כך, כאן בנייר העמדה הבא.

העצמה חינוכית:

גוף ונפש, צדק חברתי ופוליטיקה, אותנטיות, אוטונומיה ותרבות איכותית

העצמה חינוכית (educational empowerment) נעשתה בשנים האחרונות למושג מרכזי בשיח החינוכי ולאחת מן הפרדיגמות המובילות בתחום מדיניות החינוך. תפיסה חינוכית זו מבקשת להציב אלטרנטיבה הומניסטית ל"הוראת המשפך", לחרושת הבחינות, לסטנדרטיזציה של התוצרים הלימודיים, ולניכור המורים והתלמידים מהמשמעותי והחשוב בהווייתם האישית ובמרחב הפוליטי-חברתי. בליבת החתירה להעצמה חינוכית ניצב הרצון לקדם את בני האדם כאוטונומיים ושלמים, ולתרום לצמיחה רב-ממדית שלהם: בתחושת המסוגלות והערך העצמי, ביכולת התפקודית וההכוונה העצמית, בהשתתפות שוויונית ומשמעותית בפוליטיקה, בתרבות ובחברה.

בנייר העמדה נבקש להרחיב מעט את המשמעויות שאנו מייחסים להעצמה החינוכית ולהראות את הרלוונטיות שלהן לחינוך בימינו. נציג את הדברים הבאים **בשלושה מישורים עיקריים של העצמה חינוכית**: הראשון, בעל אופי התפתחותי-תפקודי שמתמקד בפיתוח כוחות הגוף והנפש; השני, המקיים זיקה לאידיאל הצדק החברתי ועומד על קידום המסוגלות הפוליטית; והשלישי, בעל אופי רוחני ועומד על חיזוק העצמיות של הפרט כאישיות אותנטית, אוטונומית ויצירתית.

פיתוח כוחות הגוף והנפש הינו רעיון עתיק יומין ויש לו ביטויים קדומים בתורות דתיות, במשנות פילוסופיות ובהגות החינוכית. בין אם נתמקד ב"צלם אלוהים שבאדם", בשרירי הגוף ובכוחות הרצון והאופי, ביכולות השכליות ובכושר השיפוט, ביצירתיות האמנותית ובחדשנות הטכנולוגית, ברגישות האמפתית והמוסרית, ביכולת להכוונה אוטונומית ולעשייה פוליטית, בכשירויות הלשון, בקשת האינטליגנציות המולדות או במגוון הרחב של אוריינויות נרכשות – בכל אלה מתקיימת זיקה לרעיון של **מימוש הכוחות הגנוזים שבטבע האדם**. זהו רעיון היסוד של החינוך הכללי, הליברלי וההומניסטי, של פיתוח "מידת האדם שבאדם"; של פיתוח פרופורציונאלי והרמוני של כוחות הגוף והנפש, של נפש בריאה בגוף בריא, של מצוינות כוללת באנושיות או ב"בנאדםיות" – אשר אורגת את המיטב שבטבע האדם עם המיטב שיצירה התרבותית לכדי חיים אוטונומיים, מלאים, הגונים ומספקים.

דוגמאות מוכרות להעצמה חינוכית במישור זה כוללות את קידום האדם בתחומים הבאים: בריאות וכושר גופני; חוסן נפשי ושליטה עצמית; חריגה מאנוכיות אגוצנטרית

לזולתיות אמפתית; הרחבת אופקים וסיגול חשיבה רפלקטיבית ומורכבת; השתחררות מאתנוצנטריות מקובעת לרב-תרבותיות מכילה; מעבר מקונפורמיות עדרית לאוטונומיה ביקורתית, והתגברות על קנאות ותוקפנות לטובת מתינות וסובלנות. לצד אלה חשוב להוסיף את הכוחות הנדרשים לסיבולת, התמדה, דבקות במשימה, מתינות ונחישות, כמו גם את החוזקות או הסגולות הייחודיות לכל פרט. לאלה האחרונות חשיבות מיוחדת בחינוך ("חנוך לנער על פי דרכו"), משום שאלה הן הנטיות האישיותיות והכישרונות המיוחדים אשר קיימים אצל הצעירים בצורה טבעית, ושהגשמתם מולידה אצלם סיפוק רב ותחושת ערך עצמי. מכאן, שבטיפוחן של חוזקות טבעיות אלה, כקטרים עוצמתיים המושכים "משאות" כבדים (עבור התלמידים), אנו רואים ברכה גדולה לקידום התפתחותם של הצעירים והתחנכותם הנאותה.

חינוך מעצים שכזה מתחיל בגיל הרך ונמשך לאורך כל החיים: בטיפוח אורח חיים בריא – כולל סיגול הרגלים נכונים של תזונה, יציבה ותנועה; בפיתוח חוסן נפשי ואיתנות האופי – כולל בהתמודדות עם קשיים ותסכולים, בדבקות במטרה ועמידה בהבטחות, בריסון עצמי והתנהגות סובלנית; בעירור ודרכון של הנעה פנימית והכוונה עצמית – כולל תחושת ערך עצמי ומסוגלות אישית, סקרנות ויצירתיות, אוטונומיה מחשבתית ואותנטיות אישיותית; בטיפוח אחריות חברתית ואיכפתיות אמפתית – ביחסים הבין-אישיים, בהתנהלות המוסרית והאזרחית, ובהתייחסות לחי ולצומח שבסביבה הטבעית.

קידום המסוגלות הפוליטית הינו רעיון חדש יחסית בהקשר של דיון זה בהעצמה חינוכית. אמת הדבר שכבר במוסר היהדות, כפי שזה מופיע במקרא, מושם דגש רב על צדק חברתי, על שוויון בזכויות ובהזדמנויות, ועל העדפה מתקנת בהתייחסות לגר, ליתום ולאִלמנה. במילים אחרות, לפנינו דאגה מיוחדת והעצמה יזומה בהתייחסות לאוכלוסיות החלשות, וזאת כדי שלא יקופח צלמם האנושי. בהקשר של העת המודרנית – לאור האידיאלים הידועים של חירות, שוויון ואחווה, ובזיקה למגילות האוניברסאליות בדבר זכויות האדם והאזרח – התפיסה של העצמה חינוכית של השכבות החלשות נעשתה ליסוד מוסד של מדינת הרווחה ושל הדמוקרטיה הליברלית-סולידרית. בעשורים האחרונים, שזכו בין השאר לכינוי "העידן הפוסטמודרני" – על היסודות המזוהים אִתו של רב-תרבותיות ופוליטיקה של זהויות – התפתחה משמעות נוספת להעצמה חינוכית.

עיקרה של משמעות חדשה זו היא ש"הכול פוליטי": (א) מרחשת החיים התרבותית היא לעולם גם שדה מאבקים על כוח הנכחה, השפעה ושליטה; (ב) במאבקי כוח אלה תלויות האפשרויות של בני האדם להתפתח ולזכות בחיים אנושיים מלאים ובכבוד; (ג) רבים, יחידים וקהילות, נדחקים ומדוכאים למציאות חיים נטולת עוצמה, שבגינה

נשללת מהם האפשרות להשפיע על סדרי החברה ולממש את זכותם לחיים של כבוד; ומכאן, (ד) אלה המחויבים לביסוסה של דמוקרטיה ממשית – ליברלית, סולידרית והשתתפותית – נדרשים לפעול למען צדק חברתי והומניזציה של המוחלשים.

במונחים עכשוויים, העצמה חינוכית במישור זה כוללת את הפלת החומות שבין מרכז לפריפריה ובין אליטה "האחוז האחד" בעל זכויות-היתר לבין שאר "99 האחוזים" ה"שורדניים". ואכן זהו המאבק של אנשי חינוך רבים בימינו, במיוחד של אלה הדוגלים בפדגוגיה הביקורתית ושוויון הזדמנויות: לפעול למען העצמתם של השקופים, המודרים, העניים, המיעוטים, המוחלשים והמדוכאים – על פי רוב נשים, מיעוטים, עניים ומוגבלים – למען יזכו להיות אדונים על חייהם, גאים ופוריים בהגשמת מורשתם התרבותית, ושותפים שווים ונחשבים בחברה. לא עוד "תכנון נאור" עבור "פשוטי העם"; מהיום אמור: לא קובעים עבורם – בלעדיהם, ולא עוד דמוקרטיה ייצוגית אלא דמוקרטיה השתתפותית.

לפעול למען העצמתם של השקופים, המודרים, העניים, המיעוטים, המוחלשים והמדוכאים: להעצים אותם כדי שיזכו להיות אדונים על חייהם, גאים ופוריים בהגשמת מורשתם התרבותית, ושותפים שווים ונחשבים בחברה. לא קובעים עבורם - בלעדיהם, ולא עוד דמוקרטיה ייצוגית אלא דמוקרטיה השתתפותית

חיזוק האוטונומיות, האוטונומיה והיצירתיות של הפרט, כאדם בעל פוטנציאל לעצמיות רוחנית ייחודית ופורייה, הוא המישור השלישי של העצמה חינוכית (אמנם ניתן לכלול מישור זה תחת הקטגוריה הרחבה של פיתוח כוחות הנפש, ובכל זאת נבקש לבדל אותה כאן כמישור עצמאי). בתולדות ההגות החינוכית במערב אנו נחשפים לרעיון זה במקורות רבים, כגון: "ראשית חוכמה קנה חוכמה", ו"בחברת לצים לא ישב" (תנ"ך) – כי חבל לבזבז את החיים על הבל וסתמיות; חיים ללא מודעות רפלקטיבית וביקורתית "אינם ראויים לו לאדם לחיותם" (אפלטון); רק למידה שמקדמת מוטיבציה פנימית, פרשנות תרבותית והגשמה עצמית יכולה להיחשב לחינוך ממשי (מונטיין); דבוק באוטונומיות של אישיותך, מתוך קשב וכבוד לטבעך הפנימי, ולא על פי מתכונות החיים המלאכותיות והמזויפות שיצרה החברה (רוסו ומאסלו); "העז לחשוב בכוחות עצמך" וטפס מעבר לאינפנטיליות של התודעה הכנועה אל זו של האוטונומיה הנאורה (קאנט); "היה אתה עצמך": "גלגל המתנועע מכוח עצמו, מגדיר את עצמיותו, הכותב ערכים חדשים על לוחות חדשים, חי כיצירת אמנות ומעניק ערך, טעם ופשר לחייו – כי ערכו של העולם טמון בפרשנות שאנו מעניקים לו" (ניטשה).

בהקשר זה אנו עוסקים באדם כישות בעלת עצמיות מיוחדת, כברייה אנושית “שאוחדו בה יחדיו יצור ויוצר”: סובייקט בן חורין המכונן את עצמו ועולמו; כעצמיות “סובסטנטיבית” (substantive), עומדת בזכות עצמה, ממשית, משמעותית, מלאה, אותנטית, אוטונומית, שופעת ופורייה. במשמעות זו, שניתן לכנותה אקזיסטנציאליסטית, יופיים ופארם של התלמידים אינם קשורים בהישגים לימודיים, בהצלחות חברתיות ובתפקודים תרבותיים מסורתיים, אלא בחיוניות הפנימית שלהם כ”עצמים” הנושאים את עצמם, בעלי חירות פנימית, שפיעה רוחנית והגדרה עצמית. כך מתייחס ניטשה אל הרוח הבריאה, אשר מתוך שפע ועוצמה מצליחה להתנזר ממשחקי סגידה וכפירה, מאמיתות מוחלטות, מפתרונות פשטניים, ומשאר נחמות שקריות וגאולות מדומיינות. כך מתייחס מרטין בובר אל חובתו החינוכית ל”הצלת העצם האישי הממשי מתוך לוע האש של הקולקטיב הכולע כל עצמות”. וכך מתייחסת הפילוסופית מקסין גרין אל היכולת של התלמידים “לבקע את הבנאליות היום-יומית, ומבעד לחרכים ולבקעים שנוצרו, לראות את המציאות באור חדש, ולהגדיר את עצמם בתוכה, שוב ושוב מחדש, באמצעות מתן פשר, משמעות וערך משלהם”. המטרה, במילים אחרות, היא להעצים את הצעירים שיהיו בני אדם העומדים ברשות עצמם, מחוללים את תוכני חייהם, ואיתנים דיים בחוסן הנפשי ובמודעות הביקורתית כדי שלא להיגרף אחר אופנות נלוזות, גניבות דעת תעמולתיות, גישות סטריאוטיפיות, והתלהמויות המוניות ומתקרנפות.

**יופיים ופארם של התלמידים אינם קשורים בהישגים לימודיים
ובהצלחות החברתיות אלא בחיוניות הפנימית שלהם כ”עצמים”
הנושאים את עצמם, בעלי חירות פנימית, שפיעה רוחנית והגדרה
עצמית; שיהיו עומדים ברשות עצמם, מחוללים את תוכני חייהם,
ואיתנים דיים בחוסן הנפשי ובמודעות הביקורתית כדי שלא
להיגרף אחר אופנות נלוזות וגניבות דעת תעמולתיות**

בחיים הממשיים, קל וחומר בעשייה החינוכית, אין לשלושת המישורים הללו של העצמה, קיום בנפרד. לפנינו בני אדם שלמים, נוכחים כדיבורים ובמעשים, ומאפייני העוצמה שלהם משיקים, חופפים, מעורבבים, ולעיתים כלל בלתי ניתנים להבחנה ולהבדלה. נבחן מספר דוגמאות. במחשבת ישראל, לדוגמה, “איזהו גיבור הכובש את יצרו”, “טוב מושל ברוחו מלוכד עיר”, וברכותיה של עוצמה שכזו ניכרות גם בדתיות נאותה ש”דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום”. בהגותם של אריסטו ושל שפינוזה, החיים “על פי היסוד המעולה שבטבענו”, התבוניות, יניבו על פי רוב גם בריאות ואושר. בפילוסופיה החינוכית של קאנט, המשמעת העצמית

היא תנאי הכרחי למוסריות אוניברסאלית ולפוליטיקה קוסמופוליטית. בכתבי ניטשה אנו למדים שהשבחתו העצמית של האדם נעשית באמצעות התגברות עצמית, יצירה עצמית, והעמדת תרומה משמעותית לתרבות הגבוהה. כאן בישראל, החינוכאי צבי לם כיוון אל העוצמה הפנימית של בשלות מוסרית ואינטלקטואלית, שרק מכוחה יכולים הצעירים להימנע מגורמי ההרס שבתוכם ובחברתם. ואחרונה בשרשרת דוגמאות זו היא הפילוסופית בת-זמננו מרתה נוסבאום, ששורת יחד את העוצמה הקוגניטיבית של הגישה הסוקרטית עם העוצמה הנפשית של הדמיון האמפטי – כשילוב הנדרש לאזרח העולם המקיים תרבות של דמוקרטיה וצדק חברתי.

האזרחות הדמוקרטית זקוקה לאנשים שפיתחו לעצמם בשלות תבונית ורגשית שמכוחה מופיעה עוצמה מיוחדת במינה, שונה בתכלית מן העוצמה המקובלת בחברות מסורתיות וכוחניות. הם נדרשים לחשיבה עצמאית ומורכבת, עמדה פלורליסטית וסובלנית, בקשת הטוב הכללי, מעורבות חברתית וקבלת אחריות אישית

אחד מתחומי החיים הבולטים ביותר שבהם נזקק האדם להעצמה חינוכית עשירה ומגוונת הוא **האזרחות הדמוקרטית**. דמוקרטיה היא כידוע משטר ריבונית העם, ריבונית האזרחים – את, אתה ואני – כאשר כל אחד שווה, כל אחד נחשב, לכל אחד יש קול, וכולם נדרשים לשתף פעולה בדרכים הוגנות, פלורליסטיות וסובלניות כדי לכונן את דמות החברה ונהגיה. לצורך כך עלינו לטפח ולהעצים את כלל האזרחים, שיהיו ריבוניים-כשירים: שיהיו מסוגלים, ברגעים משמעותיים ומאתגרים, לאזור את כוחותיהם כדי לבחון את המציאות ולפעול באופן מיטבי – בעצמאות ובביקורתיות, בחשיבה פתוחה ומורכבת, מתוך תחושת ערך עצמי וגישה מוסרית, בקשת הטוב הכללי וגילוי מעורבות חברתית, חתירה לעמדות רציונליות וקבלת אחריות אישית. האזרחות הדמוקרטית זקוקה לאנשים שפיתחו לעצמם בשלות תבונית ורגשית שמכוחה מופיעה עוצמה מיוחדת במינה – שונה בתכלית מן העוצמה המקובלת בחברות מסורתיות וכוחניות.

בהקשר של המידות הטובות הדמוקרטיות, **החזקים באמת** יכולים לדבוק בזהותם הדתית והלאומית בלי לשלול אחרים, אלא להכיל אותם כשוויים אך שונים. החזקים באמת יכולים לדבוק באידיאולוגיה החברתית שלהם בלי להיות דוגמטיים וקנאים. החזקים באמת יודעים היטב כי אינם יודעים הכול, אשר על-כן עליהם להיענות לכללים האינטלקטואליים והפוליטיים – היגיון, פלורליזם וסובלנות. החזקים באמת

מודעים לכך, שהרבה מהדברים המקוממים אותם אינם פסולים, או שגויים בהכרח, אלא עשויים להיות, בפשטות, בלתי מוכרים להם, ולכן עליהם להיפתח ולהתפתח כדי להכירם. החזקים באמת יודעים, ש"דברים שרואים מכאן לא רואים משם" ולכן אינם כופים על זולתם את ראיית עולמם ואת הנרטיב של תרבותם, אלא תומכים בפתחות רב-תרבותית ובשיח מרובה נרטיבים. החזקים באמת אינם זקוקים ל"אנשים חזקים" (כמושאים של סגידה והערצה) ולא לאמיתות מוחלטות (כנחמות לזהות מאותגרת), אלא מסוגלים להכיל את העמימות, השונות והמורכבות – הן בנפשם ובתודעתם והן בהתנהלותם הציבורית עם זולתם.

תחום בולט נוסף בחיינו הציבוריים, שכדי לפעול בו בהצלחה נדרשת העצמה חינוכית, הוא **הצדק החברתי**. הכול מתחיל בעירור המודעות: בהכרה שעוני ובערות, פשיעה וסמים, מלחמות ופערים חברתיים, משברים אקולוגיים וכישלונות חינוכיים, מסכנותם של נשים ומיעוטים, ניכור בין-אישי, והרס הקהילה והתא המשפחתי – הן בעיות קשות והאומללות שכרוכה בהן אינה פרי מכות טבע, גורל ביש, חולשה מדעית או קושי טכני, אלא ביטויים מעשיים לאידיאולוגיות שמשרתות את האינטרסים של הקבוצות החזקות על חשבון טובתן של הקבוצות החלשות או המדוכאות. השלב הבא הוא התביעה לארגן את הסדר החברתי כך שכולם ייחשבו שווים ולכולם תינתן הזדמנות נאותה לחיים אוטונומיים ומלאים של רווחה, התפתחות, הגשמה עצמית, והשתתפות משמעותית בתרבות ובחברה. בחברה הוגנת, שום אדם – אישה וגבר – אסור שיהיה מודר מאנושיותו, מהשמעת קולו ומקביעת גורלו.

האומנם, כפי שמתריס היהודי שיילוק, לאחר "אין לו עיניים? אין לו ידיים, איברים, צורה, חושים, מאויים, רגשות... באותן מחלות הוא מתייסר, באותן רפואות הוא מתרפא, באותו קיץ חם לו ובאותו חורף קר לו? אם תדקרו אותנו – לא נזוב דם? אם תדגדגו אותנו – לא נצחק? אם תרעילו אותנו – לא נמות?". או האחר, כפי שכותב הסופר האפרו-אמריקאי רלף אליסון, שלמרות היותו "אדם ממשי, בשר ודם, מוצקים ונוזלים", מתייחסים אליו כאל **שקוף**: "לא משום 'תקלה ביו-כימית' כלשהי בכסות העור שלו, אלא משום המבנה הפנימי, התודעתי, של העין הפנימית של המתבוננים". וכך בהתייחסות המדירה והמבזה כלפי נשים ("הכושי של העולם" במילותיו של ג'ון לנון); כך בשלילת זכויות האדם של מיעוטים לאומיים ודתיים שעמדות גזעניות מסמנות אותם כפגומים ונחותים; וכך בהפקרת העניים וניחשולם אל מחוזות החצי-חיים בגטאות המצוקה או בחומות בתי הסוהר.

וכאן בדיוק, כדברי הוגה החינוך פאולו פריירה, נדרשים אנחנו, המחנכים, **למעשים של העצמה חינוכית**: להיאבק בעוולות החברתיות, במגמות הדומינציה, בגזילת האנושיות מבני אדם – העצמה לקראת שחרור מדפוסי דיכוי, ניצול וביזוי. במעשים

שכאלה, ממשיך פריירה, ניכרת האהבה הפדגוגית הממשית: חדורת אמן באדם, מתמסרת לתיקון עולם, ופועלת למען חברה צודקת יותר שבה לכולם הזכות וההזדמנות להגשמת היכולות הגלומות בהם, ולשותפות שוויונית ומשמעותית במרחשות התרבות והחברה. ומוסיף ומדגיש פריירה: **הצלחתה של העצמה חינוכית שכזו היא כפולה:** גם השתחררות משלטונם הדכאני של אחרים – מניצול, מאפליה, מהתעמרות ומהשפלה; וגם השתחררות מן הרצון לשלוט באחרים – להיות עליון עליהם, להכניע אותם לרצונותיך, ולהשתמש בהם כאמצעים להאדרת עצמיותך שלך.

**החינוך האמיתי: להדריך את הצעירים ולהעצים אותם,
שישכילו לממש את היכולות האישיותיות, התשתיות
התרבותיות וההזדמנויות החברתיות, ויצרפו לעצמם חיים
אוטונומיים ומלאים של משמעות, הגינות והגשמה עצמית**

תחום שלישי שבו נדרשת העצמה חינוכית מגוונת ואינטנסיבית נמצא במישור של **משמעות ורוחניות**. זו ההתעקשות היום-יומית לא להיכנע להבל, למכאניות, לעדריות, לבינוניות, לרדידות, לאימפולסיביות ולסתמיות של תרבות ההמונים – התנערות ממנגנוני הנירמול והסטנדרטיזציה, מן המתכונות והמוסכמות שנצרכו בנפשנו בתהליכי החיברות. זו ההכרה שהאתגר המרתק והמובהק של החיים האנושיים חורג מהישרדות, צבירת רכוש, הנאות בידוריות, השגת מעמד חברתי או שלטון על אחרים. זו ההתרחקות המודעת מהשתקעות בעיסוקי ההצלחה הכלכלית, היוקרה החברתית, הכוח הפוליטי, היעילות הטכנולוגית, הסדר הביורוקרטי ושאר התמקדויות המאפיינות את שגרות חיינו – חריגה לצורך פיתוח האישיות והגדרת העצמיות. עיסוקים ממין זה – בין אם במדע, בדת, באמנות, בשירות הציבור, בתרומה לחברה, בקידום הצדק והשלום, בהתמסרות לחינוך, לרפואה, או להגנת הטבע והסביבה – בכל אלה נדרשות עוצמות רבות ומגוונות, שמאפשרות לאנשים את המיזוג המופלא של הסגולי שבטבע האנושי והאישי עם המעולה המורשתי והתרבותי. עוצמה פנימית כפולה נדרשת כאן: החיוניות לעמוד על המהותי והמעולה – לדבוק בהם ולהעשירם; החיוניות לזהות את הפגום והמשחית – לרחוק מהם ולהתחסן מפני קסמם. ולכך צריך להכשיר **החינוך האמיתי**: להדריך את הצעירים ולהעצים אותם, שישכילו לממש את היכולות האישיותיות, התשתיות התרבותיות וההזדמנויות החברתיות, ויצרפו לעצמם חיים אוטונומיים ומלאים של משמעות, הגינות והגשמה עצמית.

ותחום רביעי ואחרון בדיון זה, נוגע להעצמת מורים. נקודת המפתח בעניין זה מתגלמת בשלושת ההיגדים הבאים: הראשון, ש"בתי ספר קמים ונופלים על פי איכות המורים שמלמדים בהם"; השני, "שאיכותה של מערכת חינוך אינה יכולה לעלות על איכות מוריה" (דו"ח מקינזי); והשלישי, "שאישי אינו מצפה מגיאומטריקן שיהיה משולש, אך כולם מצפים מאיש חינוך שיהיה מחונך". במילים פשוטות, העצמת המורים צריכה לכוון לטיפוחם של אנשי חינוך איכותיים, מופת אישיותי לתלמידיהם, מורים מיומנים, ומשאב שופע של נדיבות, העשרה והשראה. התקדמות בכיוון זה חובקת כמובן הן היבטים חומריים-מעמדיים (רמת הכנסה נאותה, תנאי עבודה הולמים ויוקרה ציבורית) והן היבטים פדגוגיים-מקצועיים (יכולות, השכלה, אופי, תקשורת בין-אישית, אתיקה מקצועית ועוד).

נתמקד בהיבט הפדגוגי. "על שלמותו של החניך", כותב מרטין בובר, "משפיעה רק שלמותו של המחנך, הווייתו השלמה שלא במתכוון". והוא מוסיף: "המחנך אינו צריך להיות גאון מוסרי כדי לחנך בעלי אופי; אבל צריך הוא להיות אדם חי, שלם, המביע את עוצמתו ישר לזולת: חיותו מקרינה עליהם ומשפיעה ביתר תוקף וטוהר דווקא בשעה שאין עולה כלל על לבו הרצון להשפיע עליהם". ("על חינוך האופי"). העצמה וטיפוח של אנשי חינוך ממין זה מחייבת שני מהלכים עיקריים. הראשון, שיראו לעצמם כחובה מקצועית ויום-יומית את העבודה על עצמם, לטובת התפתחותם האישית והמקצועית, השבחת אישיותם והרחבת השכלתם – כך שיהיו למשאב מלא, רגיש, נדיב, נבון, מעשיר ורב-השראה לתלמידיהם. והמהלך השני, שזהותם המקצועית תכלול לא רק את תפקודיהם כסוכני חיברות ונירמול, אלא גם ובעיקר את האקטיביזם האידיאליסטי כסוכני שינוי ושיפור: לא עוד משרתיהם הכנועים של אדונים רבים החיצוניים למעשה החינוכי (בפוליטיקה, בדת, בכלכלה ובאידיאולוגיה), אלא שליחים נאמנים ואוטונומיים במשימה הפדגוגית של הצמתם של כלל הצעירים לחיים של איכות ומשמעות – לביטחון אישי, הגשמה עצמית והשתתפות פורייה והוגנת בסביבה הטבעית ובתרבות האנושית.

המכון לחינוך מתקדם – תעודת זהות

המכון לחינוך מתקדם במכללת סמינר הקיבוצים פועל מתוך הכרה שקידום משמעותי של החינוך אפשרי רק על היסודות של שיח אקדמי בין-תחומי (גישות הגותיות, פרשניות, איכותניות וכמותיות) ושל שיתופי פעולה והפריה הדדית בין אלה שמומחיותם בדעת העיונית-תיאורטית לאלה המצטיינים בתבונה המעשית-פדגוגית. התוצרים שאליהם מכוון המכון כוללים: מחקרים ופרסומים אקדמיים, ניירות עמדה ובימות דיון, דגמים חינוכיים ותכניות לימוד – הן בכתובים והן ביישומים הלכה למעשה במוסדות חינוך.

ברוח מסורת בת יותר מ-70 שנה של סמינר הקיבוצים, המכון לחינוך מתקדם אינו ניטראלי בהשקפת עולמו ואינו מסתגר במגדל שן אקדמי. הוא מבקש לבסס ולהפיץ את הרעיונות והפרקטיקות של החינוך המתקדם על שני המובנים הידועים שלו: (א) בזיקה לאידיאלים ההומניסטיים של הקידמה – בדעת המדעית והחשיבה הביקורתית, בתרבות הדמוקרטית ובזכויות האדם, בצדק החברתי ובקיימות הסביבתית; (ב) בזיקה לעקרונות של החינוך הפרוגרסיבי – גישה הוליסטית ולמידה פעילה וחוייתית, מעורבות חברתית ואזרחות דמוקרטית, הוראה דיאלוגית וטיפול הסקרנות, האוטונומיה, האותנטיות והיצירתיות של הלומדים.

פעילות המכון מתקיימת במסגרת שש יחידות ייעודיות:

קתדרת אונסקו לחינוך הומניסטי: פועלת בזיקה לארגון אונסקו העולמי ולוועד הישראלי לאונסקו כדי לקדם את החינוך ההומניסטי בישראל ובעולם – בהכשרת מורים, פיתוח בתי ספר ניסויים, חינוך לשלום, קידום יהדות פלורליסטית, וסיוע לאוכלוסיות מוחלשות וליילדי הפליטים ומהגרי העבודה.

היחידה להדרכה ולייווי של מוסדות חינוך: בניית רשת חינוכית – גני ילדים, בתי ספר, תנועות נוער ורשויות מקומיות – הפועלת ברוח ההשקפה ההומניסטית, חברתית וסביבתית של סמינר הקיבוצים, והמהווה שדה התנסות לסגל המכללה והסטודנטים. היחידה מסייעת לגני ילדים ובתי ספר בגיבוש החזונות הפדגוגיים-ניסויים ובהגשמתם הלכה למעשה.

היחידה להגות ומחקר: היחידה מזמנת קבוצות של אנשי הסגל האקדמי, על פי רוב בגישה בין-תחומית, אשר שותפים ברצונם להפיק דעת ולגבש מדיניות בתחומים בעלי משמעות ורלוונטיות לחינוך בכלל ולחינוך בישראל בפרט. הנושאים הנדונים קושרים סוגיות חינוכיות לסוגיות פוליטיות, סביבתיות, תרבותיות, בריאותיות, מגדריות, אמנותיות, תקשורתיות ופרופסיונאליות-פדגוגיות. בקבוצות משולבים הוגים וחוקרים מכל הארץ ויחד הם שוקדים על כתיבת ספרים, מאמרים וניירות עמדה.

היחידה לכנסים אקדמיים וחינוכיים: ייעוד היחידה הוא לארגן ולהפיק כנסים אקדמיים וחינוכיים, בעלי אופי בינלאומי וכלל-ישראלי, אשר בהם מכללת סמינר

הקיבוצים תעמיד תרומה משמעותית לשיח החינוכי. גולת הכותרת של יחידה זו היא "כנס תל אביב השנתי לחינוך מתקדם" (בשיתוף עם עיריית תל אביב).

היחידה לכתבי עת: יחידה זו אחראית על מערך כתבי-העת של סמינר הקיבוצים, כשבראשם "גילוי דעת", כתב-עת אקדמי ושפוי בתחומי החינוך, החברה והתרבות. כמו כן יוצאים לאור: "החינוך וסביבו" - כתב העת של מרצי המכללה, כתב העת האינטרנטי "בין המילים" - לטיפול ביצירה ובהבעה, ועלון הסמינר "נעשה ונשמע".

היחידה לפיתוח קשרים אקדמיים בינלאומיים: יחידה זו יוזמת ומזמנת שיתופי פעולה אקדמיים עם אוניברסיטאות ומכללות בחו"ל, כדי לקדם את הדעת החינוכית בגישה גלובלית ורב-תחומית, כמו גם להפרות ולהשביח את היצירה האקדמית-פדגוגית של המרצים ולקדם את המצוינות הפרופסיונאלית שלהם.

יצא לאור גיליון מס' 3

גילוי דעת

כתב עת רב-תחומי לחינוך, חברה ותרבות

גיליון מספר 3 | שבט תשע"ג | ינואר 2013

המכון לחינוך מתקדם
מכללת סמינר הקיבוצים

הוצאת
הקיבוץ המאוחד

בגיליון החדש:

- **נמרוד אלוני:** העצמה פילוסופית-חינוכית לתלמידי המאה ה-21
- **דבורה לדרמן-דניאלי:** מטכניקה במסווה של דיאלוג - לדיאלוג שמעבר לטכניקה של הוראה דיאלוגית
- **אודי אדיב, אורה מור, פייסל עזאזיה, רחל הרץ-לזרוביץ:** תפיסה לאומית, פעילות משותפת וחינוך דו-לשוני: המקרה של בית הספר גליל
- **שי פרוגל:** אתיקה חילונית: אדם במקום אל
- **אסף משולם מראיין את חוקר החינוך מייקל אפל:** "בריתות נטולות-מרכז מאפשרות לבנות חינוך דמוקרטי ואתי"
- **אריה נגר:** לצאת מהמקרה: מרכיב האחרות בחינוך לקיימות
- **חנן בן פזי:** החינוך כאידיאה נכספת: על הספר *חינוך - מהות ורוח* בעריכת ישעיהו תדמור ועמיר פריימן
- **אייל חוברס:** פוליטיקה כהתמודדות מושכלת עם הבלתי צפוי: על הספר *רציונליזם כפוליטיקה ומסות אחרות* מאת מייקל אוקשט

רכישת גיליונות גילוי דעת
ניתן לרכוש גיליון אחד של גילוי דעת במחיר של 75 ש"ח, או שני גיליונות במחיר מוזל של 100 ש"ח, בכתובת הבאה:
<http://www.smkb.ac.il/gilui-daat/payment>

סמינר הקיבוצים - המכללה לחינוך לטכנולוגיה ולאמנויות דרך נמיר 149 תל אביב 62507
קמפוס רמת אביב טל: 03-6901224 פקס: 03-6996461
Melach_Skb@smkb.ac.il www.smkb.ac.il/educational-thought